

ביאורים בתפילה

עיונים על תפילת שמונה עשרה - הקדמה

תפילת שמונה עשרה

תניא מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר (במגילה יז:). הטור בס' קיב' מסביר בשם שבלי הלקט (תפילה ס' יח) מה הכוונה ב"על הסדר" וז"ל שזה סדר עולם שכך מציינו יח' ברכות של תפילה מעולם היו מתוקנות זו אחר זו (לא נתקנו בפעם אחת אלא בזמנים שונים), כיוון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותקנום כסדרן (מן הראוי היה לסדר הברכות לפי סדר זמניהן אבל אנשי כנסת הגדולה סדרום בסדר אחר ע"פ כוונתן- פרישה):

מגן אברהם - כשניצל אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו מגן אברהם.

מחיה המתים - כשנעקד יצחק אמרו מחיה המתים (יצחק נעקד ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא הקב"ה עליו טל והחיה אותו- כך מסביר שיבולי הלקט).

האל הקדוש - כשבא יעקב ופגע בשערי רחמים והקדיש שמו של הקב"ה אמרו האל הקדוש (יתכן לומר שמדובר בסולם יעקב).

חונן הדעת - כשלימד גבריאל את יוסף שבעים לשון אמרו חונן הדעת.

הרוצה בתשובה - כשעשה ראובן מעשה בלהה ונקנסה עליו מיתה ושב בתשובה וחיה דכתיב "יחי ראובן ואל ימות" אמרו הרוצה בתשובה.

חנון המרבה לסלוח - כשעשה יהודה מעשה תמר ואמר הוציאוה ותישרף ולאחר מכן אמר צדקה ממני ונסלח לו אותו עוון ואמרו חנון המרבה לסלוח.

רופא חולים - כשריפא רפאל את אברהם.

מברך השנים - כשזרע יצחק ומצא מאה שערים.

מקבץ נידחי עמו ישראל - כשבא יעקב למצרים וניתקבצו השבטים עם יוסף.

מלך אוהב צדקה ומשפט - כשאמר הקב"ה למשה ואלה המשפטים.

שובר אויבים ומכניע זדים - כשטבעו המצרים בים סוף.

משען ומבטח לצדיקים - כשאמר הקב"ה ליעקב "ויוסף ישית ידו על עיניך" ובטח על דברו ואחר כך התקיים.

בונה ירושלים - כשבנא שלמה את בית המקדש.

מצמיח קרן ישועה - כשעברו ישראל בים סוף ואמרו שירה.

שומע תפילה - כשנאנחו ישראל ויזעקו ושמע ה' נאקתם כדכתיב "וישמע אלוקים את נאקתם".

המחזיר שכינתו - כשירדה שכינה במשכן. ובספר ארחות חיים כתוב על שחזרה שכינה בבית שני.

הטוב שמך ולך נאה להודות - כשהכניס שלמה הארון לפני ולפנים ונענה, נתן תודה הודאה ושבח.

המברך את עמו ישראל בשלום - כשנכנסו ישראל לארץ ונתקיים להם " ונתתי שלום בארץ".

הסבר לסדר הברכות במסכת מגילה יז: ת"ר מניין שאומרים **אבות** שנאמר "הבו לה' בני אליהם" (תהלים כט,א)(פרש"י ה'בו לה', הזכירו לפניו את אילי הארץ שהם האבות), ומניין שאומרים **גבורות** שנאמר (באותו פסוק) "הבו לה' כבוד ועוז", ומניין שאומרים **קדושות** שנאמר (בפסוק ב') "הבו לה' כבוד שמו השתחוה לה' בהדרת קדש", ומה ראו לומר **בינה** אחר קדושה שנאמר "והקדישו את קדוש יעקב ואת אלוהי ישראל יעריצו" (ישעיה כט,כג) וסמך ליה "וידעו תועי רוח בינה". ומה ראו לומר **תשובה 1** אחר בינה דכתיב "ולבבו יבין ושב ורפא לו"(ישעיה ו,י), **סליחה** אחר תשובה דכתיב "וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלוהינו כי ירבה לסלוח" (ישעיה נה,ז).

גאולה בשביעית- אמר רבא מתוך שעתידין ישראל ליגאל בשביעית לפיכך קבעוה בשביעית, ואמר מר בשישית קולות בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא? מלחמות נמי אתחלתא דגאולה 2 היא.

רפואה בשמינית- אמר רבי אחא מתוך שנתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה לפיכך קבעוה בשמינית.

ביאורים בתפילה

השנים בתשיעי- אמר רבי אלכסנדר כנגד מפיקעי שערים דכתיב "שבור זרוע רשע" (תהלים י, טו) ודוד אמרה בתשיעי (פרש"י הפסוק נמצא בפרק התשיעי כאשר מחברים את שני הפרקים הראשונים מכיוון ש"אשרי האיש" ו"למה רגשו גויים" הם פרשה אחת).

קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים- דכתיב "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרוב לבוא" (יחזקאל לו, ח) וכיוון שנתקבצו גלויות נעשה **דין ברשעים** שנאמר "ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגך" (ישעיה א, כה) וכתוב "אשיבה שופטיך כבראשונה" (ישעיה א, כו), וכיון שנעשה דין מן הרשעים **כלו הפושעים וכולל זדים** עימהם שנאמר ושב פושעים וחטאים יחדיו (יכלו) " (ישעיה א, כח), וכיון שכלו הפושעים **מתרוממת קרן צדיקים** דכתיב "וכל קרבי רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיקים" (תהלים עה, יא) וכולל גירי הצדק עם הצדיקים שנאמר "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב) וסמך ליה "וכי יגור אתכם גר", והיכן מתרוממת קרנם ? **בירושלים** שנאמר "שאלו שלום ירושלים ישליו אוהבך" (תהלים קכב, ו), וכיון שנבנית ירושלים **בא דוד** שנאמר "ואחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם" (הושע ג, ה), וכיון שבא דוד באתה **תפלה** שנאמר "והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי" (ישעיה נו, ז), וכיון שבאת תפלה באת **עבודה** שנאמר עולותיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי", וכיון שבאת עבודה באתה **תודה** שנאמר "זובח תודה יכבדני" (תהלים נ, כג). ומה ראו לומר **ברכת כוהנים** אחר הודאה דכתיב "וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים" (ויקרא ט, כב) (מעשות = אחרי העשייה), ומה ראו לומר **שים שלום** אחר ברכת כוהנים ? דכתיב "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" (במדבר ו, כז) ברכה דהקב"ה שלום שנאמר "ה' יברך את עמו בשלום" (תהלים כט, יא).

האם סדר הברכות מעקב ? איתא בגמרא בברכות לד. אמר רב הונא טעם בשלש ראשונות חוזר לראש, באמצעיות חוזר לאתה חונן, בשלש אחרונות חוזר לרצה. ורב אסי אמר אמצעיות אין להם סדר. והלכתא כוותיה.

רש"י פירש אין להם סדר- שאם דילג ברכה אחת ואח"כ נזכר קודם שהגיע לרצה אומרה במקום שנזכר. ורשב"ם פירש ודאי צריך לומר כל שמונה עשרה ברכות על הסדר שתקנום, שהרי כולם הסמיכום על המקראות, אלא לענין זה אין להם סדר שאם דילג או טעה באחת מהם אין צריך לחזור לאתה חונן כמו בראשונות, שבהם בכל מקום שטועה בהן צריך לחזור לראש, אלא יחזור לראש הברכה שטעה בה או דילג ומשם ואילך יאמר על הסדר.

כתב הבית יוסף בס' קיט שרוב הפוסקים פסקו כרב אסי כפרוש הרשב"ם. המגן אברהם בס"ק ה' הוסיף שבמזיד צריך לחזור לתחילת י"ח.

העמידה מחולקת לפתיחה, אמצע וסוף ולכל חלק דין שונה: אמר רב יהודה אל ישאל אדם צרכיו, לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות. אמר רבי חנינא שלש ראשונות למה הן דומות לעבד שמסדר שבח לפני רבו. אמצעיות למה הן דומות לעבד שמבקש פרס מרבו. אחרונות למה הן דומות לעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו (ברכות לד.).

הרשב"א מסביר בשם רבנו האי ששלוש אחרונות הן עצמם שאלת צרכי רבים נינהו (המברך עמו ישראל בשלום). ומיהו אעפ"כ שלוש ראשונות לשבח הם אמורות ואין בהם מקום תביעת צורך, לא ליחיד ולא לציבור, ולכן לא אומרים זכרנו לחיים באבות ועוד. וכ"כ בה"ג. ויש מן הגאונים שהתירו בשלוש הראשונות לבקש צרכי ציבור. וכן ודאי נראה, כי מה שונה יעלה ויבוא בעבודה שמותר בשלוש אחרונות מ"וזכרינו לחיים" במגן אברהם.

ור"י, ר"ח והרא"ש הסבירו שדווקא צרכי יחיד אין לשאול בהם אבל צרכי ציבור שרי (לא חילק בין שלוש ראשונות לאחרונות) דהא כולהו אחרונות צרכי רבים נינהו. ועם מה שהעבד מסדר שבחו של רבו יכול לשאול צרכי ציבור שזה שבח וכבוד לרב (של העבד) שרבים צריכין לו, ומטעם זה נהגו לומר קרובץ 4 בשלוש ראשונות וכן תיקן רבי אליעזר הקליר שהיה מארץ ישראל מקרית ספר ובימיו היו מקדשים ע"פ

ביאורים בתפילה

הראייה (ויש אומרים שהיה תנא כדאמרינן בפסיקתא דרב כהנא- פסקא כז א). וכן כתב הר"ן בראש השנה (ח: ד"ה סדר) בשם הרי"ץ בן גיאת דצרכי רבים שרי ומפני כך נהגו בראש השנה לומר זכרנו ומי כמוך ובחנוכה ופורים כן עשה עמנו נסים ופלא (בקשה). וכ"כ בהגהות מימוניות פ"ו (תפילה אות ג). הבית יוסף התיר לומר זכרנו ומי כמוך (לא כמו בעל הלכות גדולות) וכתב שהמנהג הנכון שלא לומר קרובץ בשלוש ראשונות. ודרכי משה כתב על זה שאין המנהג כדבריו.

פסיעות לפני העמידה

כתב הרוקח (ש' שכב) כשיחפוץ להתפלל ילך לפניו ג' פסיעות דכתיב ג' הגשות לתפילה "ויגש אברהם" (בראשית יח, כג) "ויגש יהודה" (בראשית מד, יח) "ויגש אליהו" (מלכים א יח, לו) וכך כתב הרמ"א ז"ל " י"א כשעומד להתפלל ילך לפיו ג' פסיעות דרך קרוב והגשה לדבר שצריך לעשות". והמשנה ברורה בס"ק ג כתב שאין צריך לחזור לאחוריו כדי לילך לפניו כ"כ הא"ר, אבל מנהג העולם לילך לאחוריו. הבן איש חי (פרשת בשלח אות ג') כתב שיש סוד לחזור לאחוריו ג' פסיעות קודם שיתחיל להתפלל וכן בכף החיים (סק"ז) האריך בזה.

צורת העמידה

איתא בברכות בבלי י: א"ר יוסי בר חנינא משום רב"י התפלל צריך שיכוון את רגליו (זה אצל זה) שנאמר "ורגליהם רגל ישרה" (יחזקאל א, ז), ופרש"י שנראים כרגל אחת. וברושלמי (ברכות פ"א ה"א) כתוב זה שעומד בתפילה צריך להשוות רגליו, רבי לוי ורבי סימון חד אמר כמלאכי השרת דכתיב ורגליהם רגל ישרה וחד אמר ככוהנים "ולא תעלה במעלות על מזבחי" (שמות כ, כו) שהיו הכוהנים 5 הולכין עקב בצד גודל כאילו רגליהם שוין זה אצל זה.

הטעם שצריך לכיוון את רגליו - כיוון שהעומד לדבר עם השכינה צריך לסלק כל מחשבות הגוף מליבו ולדמות כאילו הוא מלאך משרת, ורבנו הגדול מהר"י אבוהב נתן טעם אחר- רמז שנסתלקה ממנו התנועה לברוח ולא להסיג שום חפץ מבלעדי ה' (בית יוסף ס' צה). ועוד כנגד ג' הגשות שנגש משה רבנו ע"ה קודם תפילתו לתוך ג' מחיצות : חושך, ענן וערפל (שיורי כנסת הגדולה , קיצור שו"ע (ס' יח אות ב'). חוט השני (ס' נד) הוסיף עוד טעם שהוא זכר לג' מילין שנתרחקו ישראל מהר סיני בשעת מתן תורה, כן צריך גם כן לחזור לפניו זכר לאותן ג' מילין שחזרו ישראל ונתקרבו. ואם אינו עושה כן נראה כאילו אינו מודה שחזרו ונתקרבו ישראל במתן תורה ח"ו.

השו"ע בס' צה כתב יכוון רגליו זה אצל זה בכיוון כאלו אינם אלא אחד להדמות למלאכים וכו'. והמשנה ברורה בסק"א כתב שבדיעבד אפילו אם לא כיוון רגליו כלל יצא וכ"כ שארית יוסף.

כיצד מתפלל

איתא ביבמות קה: ר' חייא ור' שמעון בר רבי הוו יתבי פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שייתן עיניו למטה שנאמר "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מ"א ט, ג) כלומר על בית המקדש בארץ. וחד אמר למעלה שנאמר "נשא לבבנו אל כפיים אל אל בשמים" (איכא א, מא). אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו אמר להו במאי עסקיתו? אמרו ליה בתפילה, אמר להו כך אמר אבא המתפלל צריך שייתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני המקראות הללו. וכ"כ הטור בס' צה', צריך שיכוף ראשו מעט שיהיו עיניו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים ואנו מתפללין כנגד בית המקדש ולכן צריך שניתן עיניו למטה כנגדו ונחשוב כאילו אנו עומדים בו ומתפללין. ובלבו יכוון למעלה שנאמר נשא לבבנו אל כפיים אל אל בשמים. ודרכי משה הסביר בשם רבנו יונה שיחשוב בלבו כאילו עומד בשמים ויסיר מעליו כל תענוגי העולם הזה כמו שאמרו הקדמונים כשתרצה לכוון פשוט נשמתך מעל גופך ולאחר שיגיע לזה יחשוב גם כן כאילו עומד למטה בבית המקדש מפני שעל ידי זה תפילתו רצויה. המגן אברהם בס"ק א כתב שאותם המגביהים ראשיהם ועיניהם למעלה כמביטים על הגג, המלאכים מלעיגים עליהם.

ביאורים בתפילה

הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"ד) כתב מניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית ועומד כעבד לפני רבו באימה וביראה ולא יניח ידיו על חלציו. הבית יוסף מביא את רבנו הגדול מהר"י אבוהב שחולק ואומר שהכל כמנהג המקום: שיש מקומות שחובקין היד והזרוע ימין תחת אצילי שמאל, ושמאל תחת אציל ימין כשמדברים עם המלך וזהו מנהג ארץ אדם. ויש מקומות שחובקין ידיהן באצבעותיהן, ויש מקומות משימים ידיהם לאחוריהם וכן מנהג ארץ ישמעאל ומכוונים לרמוז כאילו אין להם ידיים כלומר אין להם יכולת זולתו. השו"ע פסק כמו הרמב"ם. והמגן אברהם בס"ק ב' הביא את מהר"י אבוהב והוסיף שהארי ז"ל היה אומר שיכניעו זרועותיהם על לבם ימנית על שמאלית ולקיים בעצמם כל אחוריהם ביתה, שיהא הפרק האמצעי משתי זרועותיהם נגד פני המתפלל. והרמ"ק אמר לכופף האגודל בתוך פסת יד. וכ"כ המשנה ברורה. שארית יוסף כתב שאין לזוז מפסק השו"ע.

1. גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד.
2. למרות שגם קיבוץ גלויות ובנין ירושלים וצמח דוד יש לכל אחת ואחת ברכה בפני עצמה והם קשורות לגאולה, קבעו את גאל ישראל להיות ברכה שביעית כיון ששם גאולה עליה (בית יוסף בס' קטו).
3. פרש"י ממאי דבמפקיעי השערים כתיב ? דכתיב בהיא פרשתא יארב במסתר כאריה בסוכו יארוב לחטוף עני. וכי הליסטים אורב את העני?! הלוא את העשיר הוא אורב אלא במפקיעי שערים הכתוב מדבר שרוב דעתם לעניים הוא וקא בעי דוד רחמי עלה. דמלתא שבור זרוע רשע ותן שובע בעולם ובכך זרועו שבור.
4. הבית יוסף בס' סח כתב שקרוב"ץ הם ראשי תיבות קול רנה וישועה באוהלי צדיקים. אבל התשבי חולק ומביא הראיה המרא"ש בפרק אין עומדין שכתב קרבוץ ולכן זה לא ר"ת, וכתב שהמילה הנכונה היא קרובות שנשתבשה מלשון צרפתיים שאינם מבדילין בין צ' לת' רפויה, ונקראו קרובות לפי שמקריבים אותן אל התפילה. ומור וקציעה הסכים לדבריו אלא שנראה מדבריו שהוא מעניין הקרבה וקרבת שהש"ץ היו עושין אותן הוספות קרבן נדבה משלהם. ועיין מעדני יו"ט על הרא"ש (פרק אין עומדין ס' כא אות א).
5. כתב מהר"י אבוהב שהכול מודים שעיקר הטעם דכיוון הרגלים הוא כדי להסיר התנועה ולדמות למלאכים אלא שמאן דאמר ככוהנים סבירא ליה הואיל והתפילה היא במקום קורבן בכמה דברים והכוהנים עצמם שהיו הולכין עקב בצד אגודל, נראה דהוה כדי להשוות קצת למלאכים להסיר התנועה מהן במאי דאפשר דכיון על כל פנים היו צרכים להתנועע ולעלות, לפחות ציוה הכתוב למעט התנועה עד שכמעט לא הייתה נראית וזה שכתוב לא תעלה במעלות (פרישה).